

УДК 94 (477) "17"

Лісовський Володимир Миколайович, 1967 р.н. Закінчив Донецьке вище військово-політичне училище та Київський військовий гуманітарний інститут. Підполковник, старший викладач кафедри військової підготовки МДПУ. Досліджує історію виникнення паланок у період Нової Січі (1734-1775 рр.) та управлінські засади діяльності паланкової військової старшини. Має ряд науково-методичних публікацій.

Адміністративний устрій земель Запоріжжя в період Нової Січі (1734-1775)

У статті розкривається період нового устрою земель Запоріжжя, який поділявся на курені та паланки. Велика увага приділена виникненню та створенню паланок як основних адміністративних одиниць війська запорізького. В статті приводяться історичні джерела, які дають можливість визначити географічне розташування паланок на території України.

Говорячи про сучасний стан і перспективи розвитку досліджень про українське козацтво, мусимо відзначити, що для сучасної вітчизняної історіографії ця проблема, як, до речі, й інші проблеми нашої багатостраждальної історії, вимагає повного відновлення – як у плані всебічного вивчення, так і в напрямі виявлення, аналізу та публікації джерел.

Необхідно у зв'язку з цим віддати належне нашим попередникам, які зробили все можливе, щоб полегшити майбутнім поколінням істориків можливість глибоко дослідити генезис, витоки, роль і значення українського козацтва в історії України, його вплив на розвиток всесвітньої історії.

Запорізька Січ – це один з тих світових феноменів, над яким замислювались і який намагалися пояснити багато поколінь дослідників.

"Славне Запоріжжя", – казали селяни про Січ. Вони тікали туди від феодалів, там шукали порятунку від тяжкого, нестерпного гніту. Запорізьких козаків – "святих лицарів, захисників Вітчизни" – оспівав народ у своїх думах, піснях, легендах [1].

За період свого існування Січ багато разів змінювала своє місцезнаходження. Вважали, що спершу вона розташувалася на острові Хортиці. Там у середині XVI ст. князь Дмитро Вишневецький спорудив укріплений замок.

Документи розповідають, що в 70-ті рр. XVI ст. Січ була на острові Томаківці, а з 90-х рр. розмістилася на другому дніпровському острові – Базавлуці. З 1638 по 1652 рр. Січ перебувала на Микитиному Розі.

Тут було сформовано повстанське військо, а Богдана Хмельницького обрали гетьманом. Звідси під його проводом 22 квітня 1648 року козаки вирушили на Наддніпрянщину, щоб об'єднатися там з повстанським рухом і розпочати велику визвольну війну українського народу

Найдовшу історію мала Чортомлицька Січ. З нею пов'язані життя і діяльність славетного кошового отамана Івана Сірка проти татарських поневолювачів. Основна територія цієї Січі затоплена у зв'язку зі створенням Каховського моря. Тільки невеличка частина січового кладовища становить територію села Капулівка Дніпровської області [2].

Тоді запорожці пішли на південь і на річці Кам'янці заснували Кам'янську Січ.

"Наскільки можливо судити по руїнах бувшої Кам'янської Січі, вона займала невелику ділянку між правим берегом Козацького – Річища і лівим берегом Кам'янки" [3]. Але царський уряд не дозволив козакам довго триматися на цих землях. Козаки мусили отаборитися в Олешках, де створили тим самим Олешківську Січ.

"Із слів запорізького історика першої половини XVIII століття князя Мишецького: "Запоріжцям, які жили в Олешківській Січі, не дозволялось ані в самій Січі, ані в інших місцях будувати "фортифікаційні укріплення". Документальні дані підтверджують, що земельні укріплення поблизу Олешок були побудовані російськими військами під час війн з турками у 1773-1774 роках". [4]. Олешківська Січ знаходилася на південь від впадіння Інгула в Дніпро (тепер м. Цюрупинськ біля Херсона) – це територія, що належала тоді

Кримському ханству.

Під впливом тяжких обставин перебування козаків під татарами серед козацтва стався розкол. Одна частина, очолена Гордієнком, який знов зайняв посаду кошового отамана, була проти повернення під владу Росії. Друга частина, навпаки, наполягала на негайному поверненні. Суперечки між цими угрупованнями призвели до того, що 1714 року кошовим обрали І. Малашевича.

Від імені запорозького "товариства" Малашевич звернувся до російського уряду з проханням дозволити війську повернутися на Запоріжжя.

Питання про дозвіл запорожцям повернутися додому було на початку 30-х років вирішене російським урядом позитивно. Чому? А тому що Росія готувалася до війни з Туреччиною [5].

І от 1734 року, напередодні російсько-турецької війни, було засновано останню, Нову Січ, або як її ще називали тоді – Підпілнську, бо вона стояла на річці Підпільній. На цьому місці після зруйнування Січі виникло село Покровське, що за радянських часів увійшло до складу Нікопольського району Дніпропетровської області. Тепер затоплене Каховським морем.

Історія Нової Січі обіймає період в сорок один рік (1734-1775).

"Осівши напровесні року 1734-го новим кошем над річкою Підпільною, недалеко від устя річки Базавлуха, запорожці, почувачи себе в небезпеці від помсти татар за свою зраду їм, якнайхуткіше почали робити навкруг коша окопи та зміцнювати своє нове гніздо засіками; на вали поставили біля десятка гармат, захованих у пісках із давніх часів" [7]. В середині Січі знаходилися курені та інші січові будови, а також була побудована дерев'яна церква святої Покрови.

Щоб не викривити зміст документа, текст подається російською мовою.

"Из дошедшей до нас неполной описи вещи Покровской церкви Новой Сичи видно, каким богатством она отличалась: в ней были два больших напестольных лихтаря (подсвечника): один крест с мощами и четыре серебряных лампы с серебряными ползаченными дощечками; двадцать разных икон на медных бляшках, отделанных серебром..." [8].

"Ця церква (на Січі) зберегла в собі, – підкреслює Олександр Піскевич, – неоціненні багатства" [9].

Назва "курінь" походить від слова "курити" або "пускати дим" і має в своїй основі однакове значення з тмуараканськими "курями", які згадуються в "ігоровій пісні" і великоросійським

словом "курна" хата [10].

У запорозьких козаків слово "курінь" розумілося подвійно – і як житло, і як сотня, полк, самостійна частина війська, "завжди змобілізована та поставлена на похідну ногу" [11].

За зовнішнім виглядом кожен курінь являв довгу казарму, 44 аршини завдовжки і 5 аршинів завширшки. Він будувався із рубленого і різаного дерева, яке привозили у Січ із Самари або Великого Лугу. Мав чотири великі квадратні вікна у довгій стіні, одні низькі двері з напівкруглою поперечною і різними пофарбованими у зелену або червону фарбу, з обох боків дверей, лутками у поперечній або так званій причілковій стіні. По одному вікну з кожної сторони дверей. Зверху був у три яруси дах з димарем.

Внутрішня частина куреня була поділена на два відділення – велике і мале. У великому відділенні жили козаки, які були приписані до куреня. У малому відділенні знаходилася козацька їдальня та хлібопекарня [12].

У цей час, в період Нової Січі, Запоріжжя, під проводом кошового отамана війська Запорізького Малашевича починає поділятися на адміністративно-територіальні округи-паланки, призначивши в кожному невеликий відділ війська з полковником та іншою полковою старшиною.

"Військо запорізьке низове, у всьому його складі мало два поділи – військовий і територіальний.

У військовому відношенні запорізька громада поділялась на тридцять вісім куренів, у територіальному відношенні – спершу на п'ять, а пізніше на вісім паланок" [13].

Коли вперше землі запорізьких козаків були розподілені на паланки, сказати не можна за відсутністю документів, але є припущення, що цей поділ був введений з 1734 року, коли козацьке військо повернулося у Росію з-під влади кримського хана [14]. Наскільки це правдиво, стверджувати не можна.

Із одного рапорту кошового Григорія Федоровича Лантуха Малоросійському Гетьману в 1756 році просліджується, що в цей час охорона краю була розподілена наступним чином.

Щоб не викривити зміст документа, текст подається російською мовою.

"Полковникам: 1. Гардовому Йосифу Ковалевському, около гарду по-над рекою Бугом, по Ингулу и в других тамошних местах; 2. Перевезскому (или Ингульскому) Якиму Лелеку по-над рекою Днепром рекою Ингульцом и в других местах; 3. Кодацкому Степану Мовчану по-над Днепром и вниз по Сурским и Базавлук речкам; 4. Самарскому Якову

Гаркуше по-над Самарою, Вовчею, Келчени речкам и в степных местах; 5. Калмиускому Грицьку Гаркуше в Калмиусе и других тамошних местах; а куринным атаманам около Сечи, в речках Солоной, Чортомлыке, Базавлуке и в Лузе (Великом Луге), – накрепко велено смотреть и проч.

В 1735 году учредился 6-й пост в Прогноях, т.е. у Соляных озер на Кинбурнском полуострове находящейся, для защиты людей из Запорожья и Малой России, приходивших туда за солью, или для рыболовства в Лимане" [15].

З цього документу видно, що уже у 1756 році Запоріжжя розподілилося на п'ять відомств або паланок, якими керували полковники. Можливо цей поділ був ще раніше, але поки що немає юридичних документів, які б підтверджували даний факт.

З 1765 року у зв'язку зі збільшенням населення на Запоріжжі, Січ починає розширяться. Це ми знаходимо в одному документі тих часів. "Згідно з проектом кошового Петра Калнишевського, затвердженого загальною військовою радою, населення почали розселяти по річці Орелі до Північного Донця з однієї сторони і по Протовчі та інших річках з іншої сторони. Так, у 1766 і 1768 роках виникло два нових відомства або паланки на чолі з полковниками і старшиною, які отримали відповідно назви Орельська і Протовчанська паланки" [16].

На основі таких даних можемо зробити висновок, що крім Січі, Запоріжжя розподілилось на наступні паланки:

1. Кодацьку;
2. Буго-Гардівську;
3. Інгульську, або Перевизьку;
4. Прогнойську;
5. Орельську;
6. Самарську;
7. Протовчанську;
8. Кальміуську.

"Паланка" – у перекладі з турецького на український означає невелика фортеця; у запорожців це була певна територія, де знаходилося центральне управління паланки. Центром всякої паланки був двір з різновидними спорудженнями, які були огорожені навкруги палісадником [17].

Паланка – адміністративно-територіальна одиниця (округ) в Запорізькій Січі. Виникнення паланок припадає на період Нової Січі (1734-1775 рр.) і пояснюється збільшенням населення на Запоріжжі та ускладненням у зв'язку з цим функцій адміністративного управління й суду.

Напередодні ліквідації Нової Січі паланок було вісім: на правому березі Дніпра – Кодацька, Буго-Гардівська та Інгульська, на лівому –

Протовчанська, Орельська, Самарська, Кальміуська і в гирлі Дніпра – Прогнойська. Центром паланок була звичайно слобода з невеликим укріпленням, де розташовувалася козацька зала. Очоловав паланку полковник, якому підпорядковувалась уся місцева адміністрація – писар, підписарі, отамани слобід тощо. В руках паланкової старшини зосереджувалася адміністративна, судова, фінансова й військова влада. На території паланок, крім козаків, проживали запорізькі селяни (посполиті). Тому паланковій старшині підлягали не тільки виборні слобідські (сільські) козацькі отамани, а й отамани селянських (посполитих) громад. Паланкова старшина призначалась кошом (військовою старшиною) і була органом заможного козацтва [18].

Дмитро Яворницький у своїй праці "Історія Запорізьких козаків", схиляючись на роботу Скальковського та "Відділення архіву головного штабу в Москві (1787-1789)", розкриває свій підхід до територіально-адміністративного поділу Січі.

До 1768 року всіх паланок на Запоріжжі було п'ять – Буго-Гардівська, Перевизька, або Інгульська, Кодацька, Самарська і Кальміуська, з 1768 року прибавилось ще дві паланки – Орельська і Протовчанська, а пізніше – третя, Прогнойська. У кінці існування Запоріжжя число названих паланок збільшилось ще на дві – Барвенківську і Личковську. Територія всіх паланок була біля 1700 верст, що приблизно складає 2808 кілометрів [19].

Андріан Кащенко пише: "Усіх паланок до року 1764-го на Запоріжжі було п'ять. На правому боці Дніпра: Буго-Гардівська, з осередком у Гарді на річці Буг, біля устя Сухого Ташлика; Інгульська – між річками Інгульцем та Дніпром з осередком на місці, де була Кам'янська Січ; та Кодацька, угору Дніпра до річки Омельника з осередком у Старому Кодаку. На лівому боці Дніпра були: Самарська – між річками Ореллю та Конкою, та Кальміуська – від верхів'я Вовчої до річки Кальміуса, Берди та Азовського моря.

Року ж 1764-го кошовий Пилип Федорів (Лантух) виділив із Самарської паланки, що вже доволі залюднилася, ще дві: Орельську та Протовчанську по річках та Протовчі й, окрім того, за згодою з Кримським ханом упорядкував восьму паланку – Прогнойську на Кинбурнській косі, поміж Чорним морем та Дніпровим лиманом, де з давніх часів українські козаки та чумаки брали сіль із Прогнойських озер [20].

Розглядаючи працю Андріана Кащенко, ми не можемо з впевненістю говорити про конкретність

військово-адміністративного розподілу Нової Січі, оскільки виникає багато питань:

- про створення Орельської та Протовчанської паланок;
- хто займався розподілом цих паланок;
- в якому році це відбувалося.

Документ або оригінал знаходиться у праці Скальковського "Історія Нової Січі або останнього коша Запорозького", де розкрито військово-адміністративний поділ Нової Січі. Частина документів згадується у даній статті.

Географічне положення паланок

На правому березі Дніпра розташувалися Інгульська і Кодацька; на лівому березі: Самарська, Протовчанська і Орельська і на Бузі Польсько-Татарського кордону – Буго-Гардівська і в устьях Берди і Кальміуса біля Азовського моря – Кальміуська; врешті уже за кордоном на Кінбурських озерах – Прогнойська паланка. Кодацька, Самарська, Орельська і Протовчанська паланки мали міста, села і хутори, посольство й одружених козаків; решта паланок селищ і навіть постійного місцеперебування не мали, а засновувались кожного року з весни на весь літній і осінній період для рибальства, добування солі, а на зиму переходили у степ до зимовиків або січових козаків [21, с. 7].

1. **Кодацька паланка** – так названа від укріпленого міста Нового Кодака і м. Старого Кодака на Дніпрі, заснованого поляками у 1632 році для боротьби з козаками.

Знаходилася між Дніпром, річкою Базавлук і верхів'ям Інгульця з однієї сторони та річкою Тясьміном або з 1752 новосербською кордонною лінією з другої сторони. Центром паланки було місто Новий Кодак. Крім того, в ній були села і зимовики.

Щоб не викривити зміст документу, текст подається російською мовою.

"Старый Кодак – Волошкие хутора, Половица, Микитино, Кичкас, Беленькое, Тарасовка, Медовец, хутор Грязного, Кемльковка, Набоковка, Тарамское, Карнауховка, Тритузное, Романково, Бородаевка, Мишурин-Рог, Комиссаровка, Лиховка и Томаковка".

У цій паланці у 1760 роках нараховувалось, крім курінних козаків, 168 одружених козаків, 378 тяглих (які мали свої плуги), 295 піших козаків. Загальна кількість складала 841 чоловік. Вся територія входила до Єкатеринославського повіту.

2. **Самарська паланка** знаходилася за Дніпром

по обидві сторони річки Самари. Була однією із найбагатших частин Запоріжжя. В ній було організоване суспільне господарство. Тут знаходилися найкращі зимовики для старшини та козаків.

Ця паланка мала родючі землі, як пише свідок тих часів Боплан у своєму описанні України.

Щоб не викривити зміст документу, текст подається російською мовою.

"Самара впадает в Днепр прямо против вершины Конского острова: она весьма обильна рыбою, а окрестности ея замечательны чрезвычайным богатством в меде, воске, дичине и строевом лесе, так что едва-ли какое место может сравниться в этом с окрестностями Самары" [22].

Центром її було місто Самарь, по-іншому Новоселиця або Новоселівка, теперішнє місто Новомосковськ.

У 1760-х роках у паланку входили наступні села.

Щоб не викривити зміст документу, текст подається російською мовою.

"Чапли, Песчаная-Самарь, Переметовка, Каменка, Сокольский редут, Бригадировка, Ревовка, Бардаковка, Адамовка, Пышневка, Войсковое, Чернечье и другие".

Паланка нараховувала, крім курінних: 240 одружених козаків, 502 тяглих, 416 піших козаків. Всього було 1158 чоловік. Вся територія паланки входила у Новомосковський повіт Єкатеринославської губернії.

3. **Орельська паланка** розташовувалася поміж річками Ореллю і Самарою і у східній частині Новомосковського і західній частині Павлоградського повітів. Центральним місцем її була Козирщина.

У 1770 роках вона нараховувала наступні села та садиби (подано мовою оригіналу):

"Чаплинская Каменка, Гупаловка, Прядивка, Калантаевка, Пушкаревка й Бабайковка – у 1770 році село було приєднане для урівняння податків від Протовчанської паланки. Паланка нараховувала до 500 курінних козаків, а також 183 тяглих і 133 піших козаків".

4. **Протовчанська паланка** розташовувалася між Самарською і Кальміуською паланками по течії річок Протовчі й Орелі. Центральним поселенням її було Личково.

У 1760 роках до паланки входили наступні села (подано мовою оригіналу):

"Котовка, Чернетчина, Переципино, Петриковка, Китай-Город, Могилев, Кильчень, Куриловка, Плеса, Черноуховка, Васильковое, Грузиновка,

Полковничья, Сурдиевка, Сердюковка, Шуглеевка, Климовка, Семенчиновка, Балабановка, Горбулевка, Полотнищино, Проданивка, Галушковка, Одаровка, Цегловатая, Сирковка и Лебединцы и сверх того хутора над Царичанкою и Маячками и в урочищах Щуровом и Бабенковке".

Паланка у 1760 роках нараховувала 200 курінних козаків, 363 одружених козаків, 737 хат. Загальна кількість людей складала 1100 чоловік.

Загальна кількість всього населення вищезгаданих паланок склала близько 12250 чоловік обох полів, а також 3415 хат.

Наступні чотири паланки селищ не мали і розміщувались таким чином:

5. **Інгульська, або Перевизька**, розташовувалася вздовж лівого берега Інгульця. Центром її була так звана Перевизька у правого берега Дніпра або поселення Кам'янка, де була раніше Кам'янська Січ.

Задача цієї паланки полягала у нагляді за ловлею риби у Дніпрі та Інгульці, нагляді за зимовиками, які знаходились у Херсонському та Олександрійському повітах.

У 1765 році козаки ведуть нагляд за турецьким кордоном проти Очакова та Кінбурна.

6. **Прогноїська паланка** – так названа від урочища на Кінбурнському півострові, яке отримало назву "Прогної". Слово "Прогної" означало гнілі озера з сіллю, які були закриті морською водою, яка висихала і гноїлась, створюючи сіль. Паланка розташовувалася на лівому березі Дніпровського лиману, напроти урочища Прогноєва поблизу Кінбурнської коси. Центром її був Прогноїнськ, де знаходився передовий запорізький пост, який спостерігав за рухом татар у Криму і турок в Очакові.

В обов'язок паланкової старшини входила охорона промисловців, які із Запоріжжя і Малоросії приходили у "прогної" для заготівки солі.

Козакам заборонялось мати свої зимовики, а також займатися торгівлею. Але соляні озера запорожці рахували як особисту власність, тому і вивозили звідти багато солі на Запоріжжя, Україну і Польщу.

7. **Кальміуська паланка** розташовувалася поміж річкою Кальміусом і Азовським морем. Цей край був постійною ареною боротьби кримського хана з Росією за лови риби в Азовському морі. Тому основним обов'язком паланки був захист промисловців, які приходили по сіль на Бердянське озеро, та для риболовства в Азовському морі. Центром її було поселення біля самої річки Кальміус, яка впадала неподалеку в Азовське море. У 1779 році поблизу цих місць було побудоване

місто Маріуполь [23].

У 1760 році там були відомі два поселення і 28 зимовиків (подано мовою оригіналу):

поселення: "Ясеноватое и Макарово"; зимовики: "в Лозовом овраге на Терсе, Широком на Каменке, в балках Холодной, Сухой, яру Поповом, овраге Чернухином, байраке Каменном, овраге Шелковом яру, Глубоком, овраге Государевом, балке Железной на Кривом – Торце яру Холодовом при Северном – Донце и Луганчике, яру Железном при Северном-Донце, балках Крутилке, Долгой, Морозовой и Крутой, урочище Бобровом, яру Хорошем на Лугани, балке Мечетной на Миусчике, балке Зайцевой над морем, урочище Подгорьни, балке Кленовой над Кальцем, речке Дубовой, Белосарайском лимане, речке Берде и балке Свитоватой".

8. **Буго-Гардівська паланка** розташовувалася на Бузі, неподалік від Запорізької Січі "За Руським кордоном", визначеним межевим записом 1705 року, в урочищі Запорізький Гард, який знаходився поблизу селищ Богданівка та Костянтинівка. Центром її був Гард на річці Буг.

Це місце спочатку було призначене тільки для переправи через річку Буг та для лову риби. Але у XVII столітті там з'являється один із головних прикордонних постів, який пізніше переріс у дислокування паланки.

Паланка селищ не мала, але там стояло Запорозьке військо із 375 козаків під керівництвом полковників і старшини.

На цій території знаходились багаточисленні і багаті зимовики в слідуючих урочищах (друкується мовою оригіналу): "В Соколах, Вербовом, Балацком, Мигии, Корабельном, Вовковом, Харсютином и Громоклее".

Але крім цього існує документ, який пов'язаний з розподілом у 1770 році військових повинностей.

Хоча він і не згадується в "исчислении подданства Запорожского", але географічно військові повинності, крім вище згаданих поселень, розповсюджувалися і на інші території: "Червона Кам'янка, Осокорівка, Корабельне, Мілове, Городище, Гола-Пристань, Тарасівка, Біленьке, Шубінове, Кічкаси з пристанню, Хортиця, Лучина, Великий-Луг, Богданівка, Барвинична Стінка, Займи, Микитин-Перевоз" [24].

В архівних документах 1772 та 1774 років є вказівки про існування у запорожців ще двох паланок – Барвенківської і Личковської. "25 вересня 1774 року полковий старшина Нежевий був призначений у Барвенківську паланку для командування нею" [25].

У 60-х роках XVIII століття населення Запорозжя налічувало, за підрахунками А. Скальського, 100 тисяч козаків [26]. Про це свідчить такий факт: у 1762 році на російський престол вступила цариця Катерина II. З реєстрів козаків війська Запорозького, що складало їй присягу, видно, що військо було досить численне. Не враховуючи тих запорожців, що сиділи зимівниками, присягнуло їх: на Січі – 13427, у Кальміуській паланці – 674, Буго-Гардівській – 427, Інгульській – 282, Самарській та Орельській – 2323, Кодацькій – 820, всього – 17969 та ще жонатих козаків у Самарській паланці нараховувалося 1021 осіб та в Кодацькій – 1291 [27].

За час існування Нової Січі між козаicinoю та російським і турецьким урядами постійно відбувалися збройні сутички як за територію, так і за "Вольності Війська Запорозького".

У 1763 році російський уряд проводить опис земель Війська Запорозького. У цей час відбуваються й нові загарбання із боку Ново-Сербських та Ново-Слобідських поселенців – козацьких земель. Вигнані із зимовників запорозькі діди приходили на Січ, скликали товариство на ради й вимагали, щоб кіш заступився за покривджених. Козаки хвилювались і, нарешті, на раді 2 квітня 1763 року ухвалили обороняти свої одвічні права на землі Війська Запорозького збройною рукою і всіх поселенців, що перейшли за межі дарованих указами цариці Єлизавети земель, зігнати їх із військових ґрунтів.

Діставши про це від коша наказ, полковник Буго-Гардівської паланки Деркач, узявши із собою козаків, почав зганяти всіх поселенців із Лисої гори, що біля Чорного Ташлика, й палити їхні оселі.

Основою Запорозького господарства у часи Нової Січі залишався зимівник (хутір). "Запорозькі козаки, – писав у 1766 році старшина В. Чернявський, – мають деякі поселення, що зветься зимівниками або хуторами, там тримають худобу, коней і овець, мають пасіки і всяку економію, розводять сади і городи, роблять запаси сіна для худоби і засівають поля різним хлібом, ловлять звіра, а в річках – рибу". На той час, за Чернявським, на Запорозжжі було 4 тис. зимівників [28].

Крім таких зимівників на Запорозжжі існували малі хутори, які належали бідним козакам. Такі зимівники (їх називали "кучами") не мали навіть хат. Власник подібного зимівника мешкав у землянці, а в його оборі (загоні) було не більше однієї чи двох пар волів або коней.

Землі на Запорозжжі вважалися загальновійськовою власністю. З такою формулою

ми часто зустрічаємось у документах січового архіву.

Колишній запорожець Розсолода так розповідав: "Земля була у них вільна, степів не ділили, де хто обере собі місце і де кому охота припадає, там і сіда. Копай собі землянку, заводь худобину яку та й кошуй" [29].

Придбавши "білет" від коша на право користування землею, зимівчанин добував, по суті, права володіння нею. Свій зимівник він міг продавати, давати в заставу, дарувати тощо.

У другій половині XVIII століття центральні райони країни збільшували попит на продукцію запорозького сільського господарства. У зв'язку з цим в часи Нової Січі значна частина цієї продукції йшла на ринок. У серпні 1774 року Інгульський полковник повідомляв кіш про перебування в його паланці 7 кінбурнських купців "для купівлі різних товарів – коней, волів, овець, олії" [30].

Важлива роль у господарському житті Запорозжя, як і всієї України, належала чумацькому промислу.

На запорозьких базарах – у перемістях Січі і в паланках – йшла жвава торгівля як місцевими, так і привозними товарами. Заможні козаки і посполиті мали шинки, корчми, льодовні. У Самарській паланці 1768 року таких шинків було 97 (41 володіли нежонаті, 52 жонаті козаки, а 4 посполиті).

Запорозжя було тим куточком нашої землі, куди не досягнулося кріпацтво.

За Нової Січі запорозьке козацтво брало участь у двох війнах Росії проти Туреччини. У 1736 році вони воювали у складі російської армії під Перекопом, Бахчисараєм і Кінбурном. Своім героїзмом уславилося запорозьке козацтво і під час російсько-турецької війни 1768-1771 років.

З початком царювання Катерини II 4 червня 1775 року військо генерала Текеля оточило Січ. Козаки здалися. Саму Січ знищено, а архів та цінності – вивезено [31].

У своєму указі від 3 серпня 1775 року Катерина II в переліку причин ліквідації Запорозької Січі на перше місце поставила "проступки і непослух, проявлені цими козаками в непокорі нашим височайшим повелінням, а також образа нашої імператорської величності".

Хоч Запорозька Січ і перестала існувати, вона залишила незгладимий слід у пам'яті народу.

І сьогодні, в часи нового національного відродження, історія запорозького козацтва надихає сучасних борців продовжувати змагання за вільну суверенну Україну.

Література

1. Апанович О.М. Розповіді про Запорозьких козаків. – К., 1991. – С. 6.
2. Ibid. – С. 9.
3. Яворницький Д.І. Історія Запорозьких козаків. – К., 1990. – Т. 1. – С. 137.
4. Мышецкий С.И. Истории о казаках запорожских. – Одесса, 1852. – С. 25.
5. Голобучький В.О. Запорозьке козацтво. – К., 1994. – С. 494.
6. Апанович О.М. Розповіді про Запорозьких козаків. – К., 1991. – С. 10.
7. Каченко А. Оповідання про славне військо Запорозьке низове. – Д., 1991. – С. 261.
8. Яворницький Д.І. Історія Запорозьких козаків. – К., 1990. – Т. 1. – С. 139.
9. Происхождение запорожского козачества // Киевская старина. – 1884. – № 4. – С. 127.
10. Скальковский А.А. История Новой Сечи или последнего коша Запорожского. – Одесса, 1885. – Ч. 1. – С. 30.
11. Яворницький Д.І. Історія Запорозьких козаків. – К., 1990. – Т. 1. – С. 138.
12. Максимович М.А. Полное собрание сочинений. – К., 1876. – Т. 1. – С. 839.
13. Яворницький Д.І. Історія Запорозьких козаків. – К., 1990. – Т. 1. – С. 157.
14. Надхин Г.П. Память о Запорожье и о последних днях Запорожской Сечи. – М., 1877. – С. 45.
15. Скальковский А.А. История Новой Сечи или последнего коша Запорожского. – Одесса, 1885. – Ч. 1. – С. 31.
16. Ibid. – С. 32.
17. Ibid. – С. 33.
18. Українська радянська енциклопедія. – К., 1962. – Т. 10. – 576 с.
19. Яворницький Д.І. Історія Запорозьких козаків. – К., 1990. – Т. 1. – С. 160.
20. Каченко А. Оповідання про славне військо Запорозьке низове. – Д., 1991. – С. 265.
21. Скальковский А.А. История Новой Сечи или последнего коша Запорожского. – Одесса, 1885. – Ч. 1. – С. 33.
22. Боплан Г.Л. Описание Украины. – СПб., 1832. – С. 18.
23. Яворницький Д.І. Історія Запорозьких козаків. – К., 1990. – Т. 1. – С. 161.
24. Скальковский А.А. История Новой Сечи или последнего коша Запорожского. – Одесса, 1885. – Ч. 1. – С. 33.
25. Яворницький Д.І. Історія Запорозьких козаків. – К., 1990. – Т. 1. – С. 162.
26. Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. – Одесса, 1836. – Ч. 1. – С. 120.
27. Каченко А. Оповідання про славне військо Запорозьке низове. – Д., 1991. – С. 277.
28. Мышецкий С.И. История о казаках запорожских. – Одесса, 1852. – С. 81.
29. История о казаках запорожских... – Одесса, 1851. – С. 88.
30. Центральний Державний історичний архів, ф. КЗС, бок. 101, арк. 12.
31. Полонська-Василенко Н. Південна Україна після зруйнування Січі. – К., 1992. – С. 102.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2001 р.